

Azîz Mahmud Hüdâyi Döneminde Üsküdar'da Aile Hayatı ve Sosyal Yapılanmada Celvetiye Tarikatının Rolü

Y R D . D O Ç . D R . N A C İ Ş A H İ N

Ayfon Kocatepe Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İnsanlık tarihi manevî liderlerin yoğun çabaları ile ayakta kalmıştır denilse yeridir. Manevi liderler, insanlık tarihine yön ve güç veren önemli direnç noktaları ve dinamikleridir. Bütün bu manevi temellerin dinamikleri ise yine bu önderlerin yoğun çabaları neticesinde oluşmuştur. İnsanlığı iyiliğe, güzelliğe sevk eden bu maneviyat erenleri yoğunlukla toplumsal önemlerini muhafaza etmektedirler. Türk milletinin yaşam mücadelesinde bu maneviyat erenlerinin bu bağlamda büyük katkıları bulunmaktadır. Bunlardan biriside Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleridir.¹

Yaşadıkları dönemi aydınlatan bu müstesna insan sadece o dönemi değil, kendisinden sonra gelen dönemleri de etkisi altında bırakmıştır. İlminden, feyzinden, irfanından sonraki nesillerde nasibini almıştır. Dönemin Osmanlı sultanı I. Ahmed'i etkileyen Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, bu ilim ve irfanını kendisinden sonrakilere nasıl aktarmışsa, kendisinden önceki dönemlerde büyük zatların bilgi ve irfanıyla yoğrulmuş, ilmi ve manevi letâfeti bu zatların manevi bünyesinden istifade ederek yerine getirmekteydi. Bunlar arasında Şeyh Muhammed Üftade, Somuncu Baba Hazretleri, Hızır Dede gibi maneviyât erenleri bulunmaktadır.

Anadolu coğrafyasının manevî önderleri ile bu vatan yıllar yılı maneviyât çizgisinde yoğrulmuş ve Celvetiye olarak isimlendirilen bir çizginin devamı yolunu açmıştır. 1541 yılında başlayan yaşam çizgisinde Allah'a mensup anlamında

olan Hüdâyî isimlendirmesini şeyhi, Şeyh Muhammed Üftâde Hazretleri vermiştir. Eğitimi içerisinde geçirdiği sürelerde muhakkak ki tahsil ve terbiye gördüğü hocalarının büyük katkısı bulunmaktaydı. Bunlardan Nasırzâde Ramazan'ın dikkatini çekmiş bulunduğu gibi medrese öğrenimi sırasında edindiği terbiye ve eğitim, dönemin sosyal yapılanmasında ve aile birlikteliğinde örnek alınması gereken bir davranış biçimi olarak gelişmiştir.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, Nasırzâde Ramazan'ın yanında geçirdiği dönem belki de kendisinden sonraki dönemde ufkunu açan bir geçiş dönemi süreci olmuştur denilebilir. Medrese tahsili neticesinde icra ettiği ilmiye sınıfına ait görevler onu olgunlaştırmıştır. Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, Nasırzade Muhammed Hazretlerinin vefatı neticesinde Bursa kadılığına atanacaktır.

Bu bağlamda Azîz Mahmud Hüdâyî Dergahı'nın bir dönem Osmanlı tahtı üzerindeki etkisi siyasi olaylarda Üsküdar'ı ön plana çıkarmıştır. Yeniçeri ayaklanmalarında devlet adamlarının sığındığı bu dergah aynı zamanda Anadolu'ya gönderilen ordunun başına geçen Sadrazamların duasını almak için uğradıkları bir dergâh haline gelecektir.

Bu dergâhın günlük hayatta oynadığı rol kadar siyasi kararları ve dengeleri belirleme gücüne sahip olması Üsküdar'ın siyasi, sosyal ve kültürel önemini ortaya koyan göstergelerdir. Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri şehir kimliğinin oluşmasında önemli rollere sahip olmuş mühim şahsiyetlerdendir. Üsküdar bir dönem mekan olarak onunla ruhunu bulmuş, onunla kimliğini tamamlamıştır. Aile hayatının bu yapılanması üzerinde dururken, Celvetiye tarikatının sosyal kimlik üzerindeki etkilerini ortaya koyan belgeler yoğunluktadır.

Celvetiye² tarikatının kurucusu olan Azîz Mahmud Hüdâyî bu bağlamda Anadolu Sünniliğinin önemli bir ismidir. Uygulamaları, dönemi içerisinde geniş yankı bulmuş ve isabetli kararlarla bu kararlar desteklenmiş bulunmaktadır. M. 1610 yılında saraya gönderdiği ayrıntılar içeren bir raporda "alevi-kızılbaş köylerine cami yapılması ve Sünniliğin öğretilmesi ile ilgili yoğun ve yaygın çalışma yapılmasını istediği ve alevi-kızılbaşların bu bağlamda ıslah edilebileceğini ifade etmesi son derece önemlidir. Bu raporun saraya ulaşmasından sonra cami yapımının hızlandığı ve vakıf yoluyla ve gerekse de hayırseverler yardımıyla Alevi köylerine³ yönelik kültürel işlevli faaliyetlerin arttığı görülmektedir. Anadolu'da İran kaynaklı jeopolitik tehdit merkezi dikkate alındığında ve dönemin nazik statüsü irdelendiğinde bu kararın ne kadar isabetli olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır.

Esasında Üsküdar yaşamında yer alan sosyal ailevi yapılanmada bu görünüm yabancı gezginlerinde dikkatini çekmiş bulunmaktadır. "Üsküdar şehrini böylesine dinî eserlerle doldurup bayındır kılan müslüman gelenekleri, doğrusunu söylemek gerekirse canlı ve uygarlık yaşamı için gerekli bulunan şeyleri de - hiç değilse bunlar oranında -düşünmekten geri kalmamıştır."⁴

Üsküdar'da sosyal yapılanmada son derece önemli bir rol oynayan Celvetilik, esasında Bayramiyye tarikatının bir şubesidir. Arapça'da yerini, yurdunu, terk etmek mânâsına gelen Celvet kelimesi, tasavvuf ıstılahı olarak kulun, Allah sı-

fatları ile halvetten çıkışı ve Allah'ın varlığında yok oluşu anlamına gelmektedir. Celvetiyye, celvete mensup olanlara verilen isimdir. Bu bakımdan itibarı olan her şeyi çıkarmak, tanrıyla bütünleşmek demektir. Halvet ile Celvet arasında anlam ve imlâ açısından alt ve üstteki noktadan başka bir fark yoktur. Celvet ve halvet kelimeleri, başlangıçta bir makam ve meşreb ifade ederken daha sonraları iki ayrı tarikatın adı olmuştur.

Bu bağlamda dikkat edildiğinde Celvetiyye tarikatının ilk kurucusu olarak değişik isimler ileri sürülür. Bu değişik rivâyetler değişik yorumlarla değerlendirilmiştir. Bursalı İsmâil Hakkı⁵ nın bu bağlamdaki bir ifadesi tarikatın kuruluş, gelişme ve olgunlaşma dönemlerini ifade etmektedir.

İbrahim Peçevî Tarihine göre, "Silsilenâme-i Celvetiyyân⁶" Azîz Mahmud Hüdâyî'nin dönemin sultanı 1. Ahmed'in bir rüyasını kerâmetle tâbir etmesini, sebep olarak göstermektedir. İbrahim Peçevî, Rumeli Kazaskeri Sunullah Efendi'nin etkisi ile vezir Ferhat Paşa tarafından Fatih Camii'ne vaiz tayin edildiğini kaydetmekte ve bu tayinin belki de bundan sonraki yükselişinde esas unsur olduğunu ifade etmektedir⁷. Mahmud Hüdâyî, dönemin geleneklerine uyararak üç ke-re hacca gitmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'dan olan kızı Ayşe Sultan ile evli olduğu ve insanları etkileyecek şekilde tatlı dilli ve güzel söz söyleyen bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilmektedir.

Azîz Mahmud Hüdâyî devlet erkaniyla gâyet iyi geçinmeye özen göstermiş, şeyhi olan Üftade hazretleri onun için "evladım padişahlar ardınca yürüsün", şeklinde dua etmiştir. Üsküdar'da ilim ve irşat faaliyetleri ile uğraşırken Osmanlı Sultanı I. Ahmed ile yolda karşılaşır. Sultan şeyhini görünce hemen atından inerek yerine şeyhini oturtmuştur. Atın dizginlerinden çekerek yürütmeye başlamıştır. Bir müddet ilerledikten sonra Azîz Mahmud Hüdâyî attan inip padişaha; "...Sultanım bu devlet geleneğine yakışmaz. Siz sultansınız, ata siz bininiz. Benim birkaç adım da olsa at ile gitmem, sırf şeyhimin duası yerini bulsun diye idi şeklinde ifade etmiştir. Türk devlet geleneği ve Türk Sosyal hayatının ne kadar iç içe uyumlu davranış biçimleri geliştirdiği ve birlikteliği burada da açıkça göze çarpmaktadır.

Çok geniş halk tabakalarına nüfuz edebilen Azîz Mahmud Hüdâyî sadece İstanbul'un Üsküdar'ının sosyal yaşantısını değil, Anadolu ve balkanlar coğrafyasının çok geniş kitlelerini de etkilemiştir. Nasihatlar eden Azîz Mahmud Hüdâyî Sultan Ahmed Camiinin açılışında (1616) ilk hutbeyi okumuş, böylece halkın sosyal ve kültürel yapılanmasına katkıda bulunmuştur. Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin her ayın ilk Pazartesi günü de burada halkı irşat faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir.

Bilindiği gibi şehirlerdeki yaşamın ve sosyal hareketliliğin ve aynı zamanda ekonomik oluşumun ortaya çıkabilmesi için, şehir merkezindeki bazı temel yapıların oluşması ve zamanla bu yapılar etrafında bir yapılanma kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bunlar çok çeşitli sosyal, dini ve diğer toplayıcı merkezli unsurlardan oluşabilmektedir⁸. Üsküdar'da bu tür yapılanmanın ekonomik unsurları bir yana bırakılacak olursa, sosyal ve daha çok dini anlamda bir birlikteliğin yaşanmasında önemli bir etken olduğu görülecektir. Osmanlı-Türk şehir geleneği-

Yeni Camii ve pazar yeni

nin önemli bir örneğini oluşturan Üsküdar'da sosyal hayat ve aile yapısı Azîz Mahmud Hüdâyî döneminde çok iç içe geçmiş mekanlarda sürdürülmekteydi. Osmanlı klasik şehir anlayışında mahalleler arasındaki sokakların oldukça dar olduğu ve yabancı gözlerden korumak maksadıyla, çıkmaz sokaklarda dahil olmak üzere inşa edildiği bilinmektedir.

Üsküdarın oluşturduğu kimlik yabancı gözlemci ve gezginlerin dikkatinden de kaçmamıştır.

Gerard de Neval, *Voyage en Orient*(Doğuya Seyahat) isimli eserde, karşılaştığımız, böylesine zarif ve nazik bir misafirperverliğin bize verdiği zevk ve şerefi mübalağa etmemeye büyük bir özen göstermeye çalıştığımı belirtmek isterim. Bugün artık belirli bir kültür seviyesine ulaşmış aydın Türklerin dini konularında, özellikle Müslüman olmayanlara karşı olan düşünce ve hareketlerinde o eski sert ve müsamahasız taassuplarını bıraktıklarına hükmetmek lazımdır⁹ demektedir. Üsküdar, Avrupa tarafında yer alan ve sakinleri çeşitli ırklardan olan İstanbul'dan daha fazla dini bütün Müslümanların şehri özelliğini dile getiren Neval, Asyalı Üsküdar, eski örf ve adetleri hâlâ koruyor. Evleri, çeşmeleri ve camileri daha bir eski üslûptan demektedir. İstanbul tarafında görülen sağlık tedbirlerini, temizleme çalışmalarını, yol yapımlarını ve yaya kaldırımlarını, atların çektiği arabalarda yapılan kadınlı erkekli gezintiler gibi yenilikleri, Üsküdarlılar genellikle bir tehlike olarak görmekte. Üsküdar, birde yaşlı Müslümanların sığınağıdır demektedir. Üsküdar'ın bir kaç camii'nden ve selvili mezarlıklarından başka dikkati çeken bir şeyi yok. Aslında köşkleri, çeşmeleri ve yüksek minareleri olmasa, diğer Türk şehirlerinden ayırt edilmeyecektir diyen Neval, "Hu çeken" dervişlerin tekkesi büyük camiden biraz ileride tekkenin mimarisi-

nin üslûbu evvelce gördüğümüz “zikreden” dervişlerin Beyoğlu’ndaki tekkesinden daha eski demektir. Ayinleri seyrettikten sonra deniz kenarına geri dönmek için dervişler tekkesinden aşağıya doğru inmeye başladık. Bu sırada yeni doğmakta olan mehtap, solumuzdaki Karaca Ahmet mezarlığının ulu selvilerini ve Yukarı Üsküdar’ın(Gümüş Şehir kendisine has renkleri ve yaldızlı süslemeleri içerisinde parıldayan evlerini biraz daha belirgin hale getiriyordu. Topthane’de kıyıya çıktığımızda yeniden karşı yakaya baktım. Porsuk ve Selvi ağaçları ile kalan Karaca Ahmet mezarlığının ve onun gerisindeki mavimsi dağların ufka yansıyan silüetlerini görünce, Byron’un şu sözlerini hatırladım... “Ey Üsküdar! Senin beyaz evlerin binlerce mezarın önünde bulunuyor.Ama onların üzerinde daima yeşil kalan selvi ağaçları var. O büyük ve hüzünlü selvilerki kendi yapraklarının bezemeleri arasına sonsuz bir matemini izini bırakmışlar. Tıpkı karşılık görmemiş, bir aşk gibi..¹⁰.

Üsküdar’ı koruyan büyük mazgallı hisarlarından bahsedilmektedir ki, bunlar Anadolu hisarıdır¹¹.

Üsküdar’daki sosyal hayatın boyutlarını anlatan Neval, sosyalitenin ne tür ve derecede uygulanabilirliği konusunda şunları anlatmaktadır. “Çoğu yaldızlı boyalarla süslenmiş, önüne öküz koşulmuş her çeşit araba, Üsküdar’ın çeşitli semtlerinin hanımlarını bu tatlı sulara taşıyordu. Çeşmenin başında, kuşların cıvıldaşmalarını andıran yumuşak heceli Türk dili ile konuşan, gülüşen, birbirine takılan, yarenlik eden kadınlardan ve çocuklardan başkası görülüyordu.. Kadınlar yüzlerini peçe altına saklamışlarsa da biz Frenklerin bakışlarından pek fazla kaçmaya çalışmıyorlar. Eşlerine pek sadakati olmayan erkekleri tahrik etmemek için kalın peçeler takılmasını isteyen polis emirleri, kadınların bu gibi ufak tefek kaçamaklara müsamaha ile bakmasına mani olamıyor.

Üsküdar’la ilgili gözlemlerini kaleme alanlardan biriside Nicolas de Nicolay’dır. 1551 tarihinde Fransa kralı II. Henri’nin elçisi Comte d’Aramont’u ikinci defa İstanbul’a ggetiren elçilik heyetinin içerisinde bulunduğu gemide Osmanlı toplum yapısı hakkında kapsamlı bilgiler ve resimleriyle ifadelere yer veren Nicolas de Nicolay’da vardı. Nicolas de Nicolay Fransaya döndükten bir müddet sonra gözlemlerin kaleme aldığı bu eserini basmıştı.

Yazar Üsküdar, Galata, Kadıköy, hakkında edindiği bilgileri kaleme almıştır. Yazmakla kalmamış bunları resimlemiştir. XVII.yüzyıldan itibaren seyahatnamelerinde Üsküdar’la ilgili izlenimlerde şehrin karakteristik özellikleri ve daha ayrıntılı bilgi yer almaktadır. Robert Mantran. Arvieux Şövelyesi’ni anılarından “ burada oldukça büyük ticaret yapıldığını” ve yine gezgin Tournefort’tan “Burası Avrupa’ya ticaret yapmaya giden Ermeni ve Acem kervanlarının başlıca buluşma yerlerinden birisidir” notlarını aktarırken¹², Üsküdar’ın o yüzyıldaki ticaret merkezi olduğu üzerine vurgu yapmaktadır. Kendisi bir seyyah olmamasına rağmen yazdığı kitaptaki anlatım bir seyahatnameyi andıran Kömürciyan’ın XVII.yüzyılda Üsküdar’daki yaşamı anlatan satırlarına bakalım: “Üsküdar’a ilerleyelim onun vaziyetini de görelim. Sahilde içinde köşklerle büyük bir konak bulunan işte şu yer. Hanzâde Bahçesidir. Ötedeki Kaya Sultan’ın bahçesini bulduğu İskele Öküz Limanıdır. Bunu yanında Öküz Limanı adını taşıyan sa-

ray vardır. Üsküdar'ın hisarı yoksa da o Bursa'dan hiç geri kalmaz. Bura halkını birçoğu büyük şehre (İstanbul) gider gelir. Üsküdar'da civar sahiller ve etrafındaki köyler için Cuma günleri büyük pazar kurulur.”¹³ Bugün merkezde kurulan pazarın ne amaçla kurulduğunu yansıması açısından bu bilgi önemlidir.

Klasik Osmanlı-Türk aile yapılanmasının mahalle bazında yapılması esasında ızgara türünde iken¹⁴, bazen şehirlerin yerleşim mekanlarının temel özelliklerinden dolayı bunun yapılamadığı ve Üsküdar örneğinde olduğu gibi pek çok engebeli arazi üzerinde yapılanmanın gerçekleştirildiği görülecektir. Dini inanın yaşama etkisinden dolayı özellikle müslüman mahallelerinde dini şahsiyetlerle iç içe yaşamak arzusu ve isteği, halkla dini önderleri birleştirmiştir. Bunun canlı örneklerine sadece Üsküdar'da değil, mesela Eyüp'te de rastlamak mümkündür. Burada da yaşayan yada ölmüş dini şahsiyetlerle halk bütünleşmiş ve kendisini bunlara yakın görmeyi arzulamıştır.

Toplumsal yapının en önemli mihenk taşını oluşturan ailede geçen sosyal yapılanmanın sağlam temeller üzerine inşa edilmesi hiç kuşkusuz o toplumun temel özelliklerini aldığı sosyal, ekonomik, dini, kültürel v.b yapıların mevcudiyeti ile mümkündür.

Üsküdar aile yaşamında etkin olan Celvetiye tarikatı bu bağlamda Aziz Mah-mud Hüdâyî dönemi Üsküdarını değil, dönemin İstanbul'unu pek çok bağlamda etkisi altında bırakmış saray dahil, etkili ve nüfuzlu çevrelerde etkinliğini ortaya koymuş bulunmaktadır.

İslam hukuk sisteminin etkili olarak uygulandığı günlük yaşam biçiminde mahkemelerdeki hukuksal davalarda şer'i hukuk sisteminin kurallarına uyulduğu anlaşılmaktadır. Her mezhep mensubunun kendi hukuki konularında mahkemede savunma hakları bulunduğu gibi, şer'i konularda hüküm veren kadı mahkemelerinin yoğunlukla tercih edilmesi sadece müslim ahali için değil, gayr-i müslim ahali içinde çokça tercih edilen bir yoldu.

İslam hukukunun belirli şartlarda yerine getirilmesini ifade ettiği çok evlilik konusunda Üsküdar sosyal aile yaşamında genellikle tek eşliliğin tercih edildiği görülmektedir. Ailelerdeki çocuk sayılarının ortalama olarak 5 çocuk sınırında olduğu görülmektedir. Ancak bunun istisnalarının da olduğu sayının bazen 6, bazen de 7 gibi rakamlara ulaştığı görülmektedir. Ölen kimselerin geride bıraktıkları ve miras taksimini içeren tereke defterlerine bakıldığında bu durum açıkça kendisini gösterecektir.

Her dönemde olduğu gibi bu dönemde de sosyal anlaşmazlık konularının çokça yaşandığı görülmektedir. Hırsızlık, gasp, dolandırıcılık, adam öldürme, yaralama, yol kesme, adam alıkoyma, ırza geçme, kız kaçırma gibi sosyal nitelikteki olayların hiçbir zaman eksik olmadığı görülmektedir.

Yine bu dönemde Müslim ve gayr-i Müslim unsurların bir arada yaşadıkları ve aynı mekanları ortak kullandıkları görülmektedir. Esasında Üsküdar'da diğer Anadolu kentlerinin pek çoğunda olduğu gibi gayr-i Müslim unsurların yaşadıkları mekanlar birbirinden katı çizgilerle ayrılmamış, yaşam birlikteliği aynı mahalle sınırları içerisinde devam etmiştir.

Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin bence çok anlamlı olan şu duasıyla satırlarımı bitirmek istiyorum. “Ömründe bir kere türbemize gelip fatiha okuyanlar kıyamete kadar bizimdir. Bizi sevenler ömürlerinde fakirlik görmesinler. İmanlarını kurtarmadıkça ölmesinler. Öleceklerini bilsinler ve haber versinler ve de ölümleri denizde olmasın.”

SONUÇ

Yerel tarihlerde ortaya çıkan neticeler genel tarihe katkıları açısından değerlendirildiğinde ayrıca önem arz etmektedir. Ülkemizdeki bu anlamda şehir tarihinin bilinmeyen bir kısmını Üsküdar bağlamında aydınlatma düşüncesi ön planda olmuştur.

Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri şehir kimliğinin oluşmasında önemli rollere sahip olmuş mühim şahsiyetlerdendir. Üsküdar bir dönem mekan olarak onunla ruhunu bulmuş, onunla kimliğini tamamlamıştır.

Dönemin Üsküdar'ının aile yaşamının temel ve öz nitelikleri onunla kimliğini geliştirme imkanı bulmuştur. Bu bağlamda Türk aile yapılanması onun yaşadığı dönemde tüm etkinliğini devam ettiregelmiştir. Aile hayatının bu yapılanması üzerinde hiç kuşku yok ki Celvetiye tarikatının sosyal kimlik üzerindeki etkilerini ortaya koyan unsurlar yoğunluktadır. Aile yaşantısı ile sosyal yapılanmanın birleşmesinden Türk aile sisteminin özgün niteliklerine ulaşıldığı görülmektedir.

Şehir insanının kendi milli kimliğinin yapılanmasında değer verdiği şahsiyetlerin yaşam biçimi ve kendileri hakkındaki düşünceleri hep ön planda olagelmıştır. Dua motifi insanların en zayıf oldukları yada kendilerini öyle hissettikleri manevi bir özelliktir. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin sevenleri için yaptığı dua çevresindeki halenin dolup taşmasına vesile olmuş ve bir anlamda da insanı insan yapan temel değerlere vurgulama yoluyla göndermede bulunan mühim bir anahtardır. Bu duadırki, dönemin insanının sosyal ve dini yönüne işaret etmekle onu kendi kimliği içerisinde yoğurmuştur. “Ömründe bir kere türbemize gelip fatiha okuyanlar kıyamete kadar bizimdir. Bizi sevenler ömürlerinde fakirlik görmesinler. imanlarını kurtarmadıkça ölmesinler. öleceklerini bilsinler ve haber versinler. Ve de ölümleri denizde olmasın.”

bu yüzden türbesi dolar taşar. Türk kültür ve medeniyetinin korunması, gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla yerel tarihte yer almış sosyal unsurların tespit edilmesi, şehir şuurunun oluşmasına hiç kuşku yok ki önemli ölçüde etki edecektir. Tarihi çağlardan beri önem arz eden ve bu bağlamda, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılanmasıyla büyük bir birikime sahip olan Üsküdar'ın kent yapısının ortaya konulmasındaki öz niteliklerin yapılanmasının sağlanması önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA

A-Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi,

İstanbul Ahkâm Defterleri=B O A /606;

B O A 1/137/606; B O A 1/177/796; B O A-1/7/27; B O A- 1/12/55; B O A-1/31/143.; B O A 1/41/186; B O A 1/45/204; B O A 1/53/242; B O A 1/81/373; B O A 1/89/402; B O A 1/89/403; B O A 1/104/462; B O A 1/128/570; B O A 1/206/924; B O A 1/208/939; B O A 1/232/1037; B O A 1/284/1269; B O A 1/117/395; B O A 2/129/437; B O A 2/131/443; B O A 2/135/462;

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi Üsküdar Mahkemesi, Üsküdar Şer'iyye Sicilleri=Ü Ş S- 4453-3,4,5,9,12,18,27; Ü Ş S-4455-9,10,11,12,13,14,15,17,19,22; Ü Ş S-4456-22,27,31,32,33,34,35,36; Ü Ş S-4527,4,5,6; Ü Ş S-4528,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14;

B-Diğer Kaynaklar:

AKSEL, Atilla, "Üsküdar İlçesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

AKYAVAŞ, Ragıp, Âsitâne, c. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

ALTINOK, Baki Yaşa: Hacı Bayrâm Veli-Bayrâmilik, Melâmîler ve Melâmîlik, Oba Kitâbevi, 1995.

ANADOL, Cemal, İstanbul ve Anadolu Evliyâları, Melda Yayınevi, 1984.

AND, Metin, 16. yüzyılda İstanbul-Kent-Saray-Günlük Yaşam, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul 1993.

ANDIÇ, Fuat, Üsküdar'dan Çıktım Yola Hatıralar, Eren Yayıncılık, İstanbul 2001.

ARAZ, Nezihe, Anadolu Evliyâları, Fatiş Yayınevi, İstanbul 1958.

AYAŞLI, Münevver, Dersaadet, Bedir Yayınevi, 1993.

AYGEN, Zeynep, "Kentlerin Tarihi Dokusu Korunmalı mıdır?", Cogito, (Kent ve Kültürü Özel sayı), S. 8, İstanbul 1996.

AYVERDİ, Samiha, Boğaziçinde Tarih, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002.

BALTACI, Cahid, Tasavvuf Lügatı, Elif Neşriyat, 1981.

BANARLI, Nihad Sâmî, İstanbul'a Dair, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1986.

BAYRAK, M.Orhan, İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar, Aksüt Matbaası, İstanbul 1979.

BAYRÂMOĞLU, Fuat, Hacı Bayrâm-ı Velî, c.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

BAYRI, M. Halit, İstanbul Folkloru, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947.

BELGE, Murat, İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

BIRGE, John Kingsley, Bektaşîlik Târîhi, Ant yayınları, 1991.

BÜYÜKAKSOY, Kâzım, Hak Yolunun Önderleri, İstanbul 1979.

CANSEVER, Turgut, İstanbul'u Anlamak, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

CEBECİOĞLU, Ethem, Hacı Bayrâm Veli, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

- CERASI, Maurice M., Osmanlı Kenti, (Çev. Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- ÇELİK, Z., The Remaking of Istanbul Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century, London 1982.
- DELEON, Jack, Boğaziçi Gezi Rehberi, Remzi Kitâbevi, İstanbul 1998.
- Dikeçligil, Beylü, “Kültür Kavramının Analizi veya Sosyo-Kültürel Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler- I. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 3-5 Kasım 1993 İzmir, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara 1994.
- DİKEÇLİGİL, Beylü, “Sosyal Yapı Analizi”, Yeni Türkiye Dergisi, c. XV, Ankara 1997.
- EL-ÜSKÜDARİ, İsmâil Hakkı, Merâkid-i Mu’teber-i Üsküdar, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1976.
- ERAYDIN, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- EREMYA ÇELEBİ, Histoire d’Istanbul au XVIIe Siecle, (Türkçesi: Hrand Andreasyan), İstanbul 1952.
- ERGİNER, Suat, Asya’nın Kapısı Üsküdar, Fatih Matbaası, İstanbul 1966.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, Tarikatlar, Mezhepler Târîhi, Geçit Kitâbevi, İstanbul 1987.
- FAROQHI, Suraiya, Osmanlı’da Kentler ve Kentliler, (Çev.: Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- GERMANER, Semra -Zeynep İnankur, Oryantalistlerin İstanbulu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- GÖKÇEN, Rifat, Üsküdar, Özyürek Yayıncılık, İstanbul 1996.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.
- GÜVENÇ, Bozkurt, Türk Kimliği, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, İnanç Sözlüğü, Remzi Kitâbevi, İstanbul 1975.
- HASKAN, Mehmet Nermi, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, c.I-III, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi, Yayınları, İstanbul 2001.
- HAVILAND, William A., Kültürel Antropoloji, (Çev.: Hüsamettin İnaç-Seda Çiftçi), Kaktüs Yayınları, İstanbul 2002.
- İNCİCİYAN, G. V., Boğaziçi Sayfıyeleri, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- İstanbul Kültür Ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, İstanbul 1982.
- KAHRAMAN, Kemal-Seyfettin Ünlü, Hayal Şehir Şiirlerde Üsküdar, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul Tarihsiz.
- KARA, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- KARA, Mustafa, Tekkeler ve Zâviyeler, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, Şehirler ve Kentler, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, Üsküdar Târîhi, c.I-II,, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1976.
- KUBAN, Doğan, İstanbul Bir Kent Tarihi, (Çev.: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt

- Yayınları, İstanbul 2000.
- MANTRAN, Robert, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, c.I (Çev.; Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Öncan) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- MANTRAN, Robert, XVI ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayıncılık, İstanbul 1991.
- MANTRAN, Robert, İstanbul Tarihi, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- MAZLUM, Deniz, "Üsküdar", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih VakfıYayınları, İstanbul 1994.
- MICHAELIS, Ruth, Lieder Der Welt: Türkei (Lieder Aus Der Türkei), Christian Wegner Verlag, Hamburg 1960.
- MUSAHİPZADE CELAL, Eski İstanbul Yaşayışı, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.
- ÖZEMRE, Ahmet Yüksel, Üsküdar, ah Üsküdar!, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002.
- ÖZEMRE, Ahmet Yüksel, Üsküdar'da Bir Attâr Dükkânı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2003.
- SERJEANT, R. B., İslam Şehri, (Çev.; Elif Topçugil), İz Yayıncılık, İstanbul 1992.
- SOLMAZ, Mehmet, Üsküdar, İstanbul 1991.
- TABAKOĞLU, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul 1997.
- TANMAN, M. Baha, "Üsküdar Mevlevihanesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- ÜNVER, Süheyl, İstanbul Risaleleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, c.III, İstanbul 1995.
- YILMAZ, H.Kâmil, Azîz Mahmud Hüdâyî, Erkam Yayınları, İstanbul 1990.

DİPNOTLAR

¹ 1541 yılında Koçhisar'da doğdu. İstanbul'da Molla Nasırzâde'den dersler aldı. Hocasıyla birlikte Edirne'ye gitti. Sultan Selim Medresesi'nde hocalık yaptı. Şam ve Mısır'ı dolaştı. Bursa'da müderrislik görevinde bulundu. Şeyh Üftade'ye intisap etti. Celvetiye tarikatını kurdu. Çeşitli yerlerde irşad görevini sürdürdü. İstanbul'da tekke açtı. Aruz ve hece vezniyle şiirler yazdı. Dinî-tasavvufî şiirin önemli temsilcilerinden biri sayıldı. 1628 yılında vefat etti. Arapça ve Türkçe otuz kadar eseri vardır. bk. Hasan Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, c. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.338-340.

² Azîz Mahmud Hüdâyî, 948/1552-1038/1628 tarihleri arasında yaşamış bir Türk mutasavvıfıdır. İyi bir medrese tahsili gördükten sonra Sûfiyye mesleğine sülûk ederek Bursalı M. Muhyiddin Üftade'ye mürid olmuş ve kısa zamanda onun yanında hilâfet alarak irşâda mezun olmuştur. Şeyhinin vefatından sonra İstanbul'a gelerek irşâda başlayan Hüdâyî, ilmi ve mânevî nüfuzu sayesinde halkın her kesiminden binlerce insanın sempatisini kazanmış, özellikle devlet adamları ve sultanların hürmetine mazhar olmuştur. Onun eserleri Celvetiyye tarikatının teşekkülünü ve sistemleşmesini sağlamıştır. Hüdâyî'nin Vakîât, Tarikat-nâme, et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve Câmiu'l-Fazâil gibi eserleri tarikatın temel kaynakları arasında sayılabilir.

³ Şu hususun açıkça anlaşılması lazım gelirken, Alevi köyleri Anadolu'da İslam öncesi Türk Kültürünün temel unsurlarını açıkça ortaya koymakta ve yaşatmaktadır. Bu İslam öncesi Türk kültürü, Anadolu'da tüm canlılığıyla yaşamaktadır.

⁴ Azîz Mahmud, a.g.e., s. 98.

⁵ Bursalı İsmail Hakkı'nın "Celvetiyye tarikatı İbrahim Zâhid Gilânî (ö. 700/1300) devrinde hilâl; Üftade (ö. 988/1580) zamanında yarım ay; Hüdâyî (ö. 1038/1628) asrında ise dolunay durumundadır." şeklindeki ifadesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

⁶ Mahmud Hüdâyî, vahdet-i vücûdu, şerîat hudutlarını taşmamak üzere kabul eden ve her hususta zahitlik yolunu tutan tam sünni bir şeyhtir. Hatta o, tasavvufta taşkınlık gösteren, serbest fikri olan sofilere bile karşıdır. Celvetiyye'de sülûk, esmâ iledir. Esmâ-i seb'a yani Allah'ın yedi adı "usûl-i esma" adını alır. Celvetilikte bunlardan başka beş ad daha kabul edilmiştir ki bunlara da "furû-i esmâ" denilir. Celvetiyye Tarikatı, Bayramiyye'nin; Bayramiyye de Safeviyye ve Halvetiyye'nin bir kolu sayılmaktadır. Celvetiyye, Hz. Ali kanalıyla gelen bir tarikat olması itibarıyla cehri zikri esas olan, nefis tezkiyesine önem veren bir tarikatır. Harîrîzâde M. Kemâleddin, Tibyânu vesâilî'l-hakâik adlı eserinde Celvetiyye'nin esaslarının tezkiye, tasfiye ve tecliyeye olduğunu belirtir. "Tezkiye" dünya sevgisini terkederek nefsi mâsivânın şerrinden korumak; "Tasfiye", kalbi her türlü kirden temizleyerek ilâhî iradenin aksedeceği bir hâle getirmektir. "Tecliyeye" ise, zât-ı İlâhî'nin yine kendisine için zuhuru demektir. Sâlikin, bu âlemi, Hakk'ın zuhûr mahalli olarak görmesidir. Her çeşit ibadet ve zikirten gaye, insanı gerçek kulluğa erdirmek, kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesiyle kemâle ulaştırmaktır. Celvetiyye tarikatının temel esasları, yine Celvetîler'in kabul ettiği usûle göre, "zikir" ile "manevî ve sürî mücâhede" sûretiyle gerçekleşebilir. Kısaca "kelime-i tevhîd" zikri denilen tevhid zikri, bu tarikatın farklı bir özelliği olarak kabul edilebilir. Celvetiyye'de sülûkün dört mertebesi vardır: Tabiat, nefis, rûh ve sırr. Tabiat mertebesinde sâlik tabiatın gereği olan yeme, içme ve cinsî münâsebetten mücâhede yoluyla uzaklaşmaya çalışır. Zaruret ölçüsünde yer, içer ve belli bir süre evlenmez. Nefis mertebesinde nefsten kaynaklanan kötü huy ve sıfatlarını mücâhede yoluyla terketmeye çalışır. Nefsin kötü fiilleri iki türlüdür. Bir grubu kendi irâdesi ile işlediği günahlar; diğerleri iyice yerleşmiş kötü huy ve alışkanlıklardır. Bunların her iki grubun da ancak riyâzat ve mücâhede ile ıslah edilebilir. Nefis, belli şekillerde ıslah edilip kontrol altına alınca rûh ve sırr mertebelerine yol açılmış olur. Ruh mertebesinde sâlik, nefsin kötü huylarının tasallutundan kurtulup rûhu ile irtibata geçmiş sayılır. Ruhun bozuk tarafı, marifet-i ilâhiyyeden mahrumiyyettir. Bu yüzden rûhün terbiyesi ancak marifet-i ilâhiyye ile olur. Rûh mertebesinde ilm-i ledün sırları zâhir olmaya başladığında sâlike "keşf" vâki olmaya başlar. Tabiat ve nefis mertebelerinde keşf yoktur. Sâlik rûh mertebesinde mârifet ve ilâhî aşkı elde ettikten sonra, sırr mertebesine yükselir. Bu mertebenin gereği mâsivâdan ilgiyi kesmek, Hakk'tan başkasına gönül vermemektir. Bu makam, mahv fena ve tecellî nurlarının zuhûr ettiği vuslat makamıdır. Bu dört makamın her biri, ayrı ayrı renklerle temsil edilmiştir: Tabiatın renk "toprak" âlâmeti olarak siyahtır. Nefis kan rengindedir ve bu "hevâ" âlâmeti sayılır. Rûhta renk sarıdır ve "ateş" in sembo-

lüdür. Sırr renksizdir ve “su”yu temsil eder. Böylece anâsır-ı erbaa* tamamlanmış olur. Bu dört makamın sonunda Celvetî sâliki hilâfete ehil hâle gelerek mürşidi tarafından halife tayin edilir. Celvetiyye'nin; Bursalı İsmâil Hakkı tarafından kurulmuş olan Hakkıyye, Selâmi Ali Efendi'ye nisbet edilen Selâmiyye, Kütahyalı Ali Fenâî Efendi'nin temsil ettiği Fenâiyye ve M. Hâşim Baba tarafından kurulmuş olan Hâşimiyye olmak üzere dört kolu vardır. İstanbul'da tarikat ve tekke faaliyetlerinin serbest olduğu dönemlerde, hemen hemen otuza yakın celveti tekkesi vardı. Celvetiyye tarikatında diğer tarikatlardan farklı olarak dizler üstüne kalkılıp yarı-kıyam hâlinde icra edilen bir zücir tarzı vardır ki buna “nısf-ı kıyâm” ya da “hızır kıyâmı” denilir. Celvetî mensuplarının giydiği Celvetî tacının tepesinde onüç; dilim ve bu dilimleri birleştiren bir düğme bulunur. Tarikatın merkez tekkesi, İstanbul-Üsküdar'da Azîz Mahmud Hüdâî'nin medfûn bulunduğu âsitânedir. Tarikat, İstanbul ve Bursa'nın dışında Balkanlar'da da yayılma istidadı göstermişti. (Geniş bilgi için bkz., H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul 1982.

⁷ İbrahim Peçevî, Peçevi Tarihi, c. II, s. 36.

⁸ Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul 1997, s. 151 vd.

⁹ Gerard de Neval, Voyage en Orient, Doğuya Seyahat-(Ramazan Geceleri), (çev: Muharrem Taşçıoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 82-86.

¹⁰ Neval, a.g.e., s. 86-94.

¹¹ a.g.e., s. 236.

¹² Robert Mantran, XVI.ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, (çev. M.A. Kılıçbay-E.Özcan), Ankara 1990, s. 20.

¹³ E.Çelebi Kömürçüyan, İstanbul Tarihi, İstanbul 1988, s. 47.

¹⁴ Sevgi Aktüre, “17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehrsel Yapının Değişme Süreci”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, c. I, Sayı: 1, Ankara, 1975.; Sevgi Aktüre, 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, Ankara 1981.